

ПРИЛОЗИ

Др Душан Ј. МАРТИНОВИЋ*

НИКОЛА И. ЂОНОВИЋ (1885-1974)

Никола¹ Ивов Ђонович, познати адвокат, новинар и изврсни публициста, рођен је на Ободу, код Ријеке Црнојевића, 15. децембра 1885. године. Међу професионалним адвокатима из Црне Горе из прве половине XX стољећа (Бошко Бојовић, Лука Вукотић, Гојко Гарчевић, Марко Даковић, Милисав Добричанин, Јанко Дрљевић, др Никола Јерговић, Гавро и Новак-Цуфо Милошевић, Јефто Павић, Радован Пулевић, Бошко Радановић, др Саво Радовић, др Саво Стругар, Саво Фатић и др.) и онима који су повремено били час адвокати, час министри и високи државни чиновници (Љубомир Бакић, Богдан Бојовић, Саво Вулетић, Душан и Иво Вукотић, Љубо Вуксановић, Лабуд Гојнић, др Секула Дрљевић, Милован Крцић, Александар Матановић, Мато Павићевић, Ристо Поповић, Јанко Спасојевић, Гаврило и Саво Церовић, Милош Шаулић и др.) - најблиставију адвокатску каријеру остварио је Никола Ђонович.

Никола Ђонович је започео 1899. године Цетињску гимназију, у

* Аутор је ванредни члан Црногорске академије наука и умјетности, Цетиње.

¹ Од најстаријих времена, откако су се Ђоновичи населили у црмничком селу Томићи, нико није мушком дјетету дао име Никола, осим Ива Ђоновича. Ово се доводи у везу са једном старинском легендом, коју је управо забиљежио адвокат и публициста Никола И. Ђонович. Та легенда гласи:

"У планини села Томићи, у Црмници, постоји Вилина јама, у таласастим карстним наслагама обраслим ријетком честогорицом. Постоји легенда, према традицији, стара више стотина година, како је обијесни чобанин Никола, син неког попа, са својим црним псом без биљега, узнемиравао вилу у Вилиној јами бацајући свакодневно камење у мрачно гротло, које за дуго након бацања одјекује, што свједочи о великој дубини јаме. Вила је молила чобанина пуштахију да је не узнемирава и не разбија њезино посуђе од филдиша, биљуре и мермера. Најзад, када је једним каменом ударио њено дијете у колијевци, вила је излетјела са гребенима у руци и напала Николу - да му гребенима очи ископа. То би и урадила, да није прискочио Николин пас, црне боје без биљега као симбол тајанствене моћи којој нико ништа не може; пас је ујео вилу за дојку, која је у бјекству проклела Николу: 'Да Бог да манит' ишао планином и ти, и сваки ко од твога рода носи име!' Скоро је четири стотине године откако се мисли да је настала ова легенда, а нико у селу Томићи није одлучио да свом мушком чеду даде име Никола из страха од вилиног проклетства!" (Уп.: Никола Ђонович, *Рад и карактер Црногораца*, Београд, 1935, 97-98.)

оном времену када су професори долазили на часове са "ливором" за појасом. Јер, оружје је тада било саставни дио раскошне црногорске народне ношње у којој су наставници долазили на наставу и држали часове. Заправо, под утицајем општег схватања, професори нијесу могли улазити у учионицу и држати наставу својим ученицима "распасани", што значи без оружја, будући да је оно било саставни дио народне ношње, како смо већ рекли. Како је Никола Ђоновић забиљежио на једном мјесту у својим успоменама, била су свега три наставника који су на часове долазили у цивилном одијелу, тзв. "ускогаће", како то - према томе како их је ословљавала средина - биљежи књижевник Симо Матавуљ у *Биљешицама једног њисца*. Никола Ђоновић је записао: "Све што се у тој школи предавало бистра црногорска дјеца све су упамтила и научила". Према његовом свједочењу, само три наставника Цетињске гимназије имала су тада "потпуну стручну спрему".

Ђоновић тврди да је "за дуго времена директор те школе био Јован Љепава, руски ђак из Духовне академије, добар директор, добар педагог и добар човјек" - вели он.

У вријеме школовања Николе Ђоновића, Цетињска гимназија је била једина средњошколска установа овог профила, и то четвороразредна све до 1906. године, па је попут свих осталих оновремених средњошколских завода била под великим утицајем црногорског књаза и господара Николе I који је врло често хоспитовао на часовима и присуствовао годишњим и завршним испитима.

Према тврђењу Ђоновићевом, све до лучинданског *Устјава* 1905. године, ђаци Цетињске гимназије, будући да су били малољетни, нијесу се бавили политиком, искључујући појединце - шеснаестогодишње младиће, који су се, под утицајем старије браће или родитеља, усуђивали да кажу понешто и негативно о Књажевим синовима, који су тада били одрасли млади људи и који су осионо почели, како Никола Ђоновић вели: "Да тјерају, по онда узаним црногорским колским путевима, кочије са мађарским касачима, растјеривали ситну и крупну стоку по путевима, а ни на другом коме мјесту нијесу започињали никакво систематско образовање".²

За ове "мале критичаре књажевих синова", Никола Ђоновић каже да су се касније огледали у "Бомбашкој афери", као учесници и осуђеници. На њих је вршила велики утицај црногорска универзитетска омладина из Београда. Имена ових гимназијалаца забиљежена су у многим публикацијама, а и у пресуди изреченој против учесника у "Бомбашкој афери". То су били, према тежини изречене казне: Душан И. Ђоновић, Михаило И. Ђоновић, Мирко Беговић, Милисав Ј. Љепава, Јован Томашевић, Владимир Дамњановић, Ђорђе Контић, Јован Кажић и Глигорије Вукчевић. Њихове казне су се кретале од 3 до 15 година робије.

Никола Ђоновић истиче у својим сјећањима да су наставници Цетињске гимназије били посве политички пасивни и нијесу показивали

² Никола Ђоновић: *Један одломак из њолишчке борбе у Црној Гори* (легат Николе Ђоновића, ЦНБ "Ђурђе Црнојевић" - Цетиње).

никакво интересовање за политички рад својих васпитаника. Међутим, у наставном погледу чинили су све да школу подигну на највиши ниво. Он каже да су програм и уџбенике прилагођавали више програму далматинских гимназија неголи београдских.

Никола Ђоновић је завршио Основну школу на Ободу, а Нижу књажевску гимназију на Цетињу школске 1900/1901. године.³ Касније је као зрео човјек и у поодмаклим годинама са симпатијама писао о неким својим професорима и директору Гимназије Јову Љепави. Ево што Ђоновић у својим мемоарским списима пише о неколицини њих.

О директору Љепави забиљежио је да је овај мали завод водио доста строго и бојаљливо, не запињући да издејствује више новчаних средстава, која су била тако нужна овом заводу. Плашио се да се не замјери ако затражи више средстава него што су одређивали писмени главари и министри. Истина, средстава није било - наглашава Н. Ђоновић, али како је Русија плаћала батаљон стајаће војске, дала би неку пару и за ову школу, да је неко затражио, а тај неко је могао бити само Господар, закључује Ђоновић.

Са посебном наклоношћу писао је Ђоновић о свом професору Филипу Ковачевићу, Грбљанину, за којег каже да је био интересантан и духовит човјек, човјек немирне природе, хром, али борбен и рјечит. Засипао је стално ученике класичним сентенцијама и изрекама. Као већ старији професор дошао је из Которске гимназије на Цетиње и ту се оженио једном Црногорком. Ковачевић је због неких стихова, које је књаз Никола испјевао поводом његове женидбе и његовог одговора на те стихове, морао да напусти Црну Гору. Тада је Ковачевић отишао у Египат, али се ни тамо није скрасио. По његовом повратку из Египта срео се 1904. са Ђоновићем у Београду. На Ђоновићево питање куда је све био, његов уважени професор је одговорио, на њему својствен начин: "Био сам у земљи гдје смрт о животу прича. Видио сам Кеопсову пирамиду и јахао на свингу!" Више година, по повратку са Блиског Истока, био је професор у Ужицу. Али, ни тамо се није скрасио дуже, опет се вратио завичају и потоње године живота провео у родној Боки Которској. Тада му је црногорски књаз-пјесник испјевао два стиха: "*Не може се мој Филипје, / и уз дудук и уз дијле!*"

Ковачевић, разочаран и у Цетиње и у Београд, написао је за живота епитаф за своју надгробну плочу: "Ловћенисао, Николисао, - Авалисао и оvdје као пас липсао. Филип Ковачевић".

Овај хроми човјечуљак са бизмарковском лобањом, са својим ведрим хумором и немирним духом, много се свиђао ђацима Цетињске гимназије - биљежи Н. Ђоновић.

Поред Ковачевића у Цетињској гимназији био је још један класик (у ствари проф. агрономских наука) - Филип Јерговић, Хрват, касније аустријски конфидент и на крају црногорски министар финансија, како вели Ђоновић.

³ Д. Д. Вуксан: *Педесет година Цетињске гимназије (1880/81-1930/31)* - Цетиње, 1932, 37.

Никола Ђоновић се сјећа да је за вријеме његовог учења у Гимназији, управо дошао из Београда млади суплент Мирико Мијушковић, Скерлићев друг из оне групе младих београдских интелектуалаца, који су касније европеизирали духовни живот Београда и окренули га снажно ка западној политичкој и културној оријентацији. Млади професор Мијушковић био је нада и ученика и њихових родитеља, и он је ту наду колико-толико оправдао, све док није постао политичар и интерпретатор неких београдских политичких и културних појава на Књажевом двору. Упркос свима замјеркама, јер је био федералиста, Мијушковић је био, по оцјени Ђоновића, позитивна личност за оновремене просвјетне прилике у Црној Гори.

И, на крају, Н. Ђоновић биљежи неколико реченица "о импозантној фигури професора Живка Драговића", како га он карактерише, који је био врло озбиљан, замишљен и љутит човјек. Предавао је француски језик, са врло добрим изговором. У школу је долазио у црногорском одијелу, "са свима реквизитима и струком о рамену". Био је веома строг наставник. Касније је постао државни савјетник.

Остале професоре Ђоновић не спомиње!

1.

Послије завршене мале матуре, како се онда звао завршни испит ниже гимназије, Никола Ђоновић је отишао у Београд и тамо завршио вишу гимназију (1907). Неко вријеме, од 13. јуна 1907. до 13. јуна 1908. био је учитељ у Рибарини (Округ моравски) и од 31. октобра 1908. до 17. јуна 1909. у Купиновцу (исти округ). Затим је, након осам семестара редовног студирања на Правном факултету, у мају 1914. стекао диплому дипломираног правника.

За вријеме Првог свјетског рата, заједно са братом Јованом, повукао се преко Албаније са српском војском на острво Крф. Са Крфа се пребацио у Солун, гдје је распоређен у VI хаубичку батерију. Српска влада га је послала у Сједињене Америчке Државе као члана српске војне мисије чији је циљ био политичко-публицистичка пропаганда и прикупљање добровољаца за Солунски фронт. Приликом боравка у Сједињеним Америчким Државама написао је двије књиге и објавио их у Лос Анђелесу и Њујорку. Хонорар од ових књига приложио је "Народној одбрани".

По окончању Првог свјетског рата, Н. Ђоновић се вратио у ослобођену Србију. Кратко вријеме је био референт Министарства за исхрану и обнову у Београду. На предлог министра финансија министру исхране др Антону Корошцу, послат је у Корушку ради испитивања злоупотреба за вријеме "Deželne vlade" у Корушкој.

Послије државног удара који су извршили краљ Александар Карађорђевић и Петар Живковић, завођења ванпартијског система и укидања слободе штампе, Ђоновић се определио за адвокатуру. Прво је 1933. године положио у Београду судско-адвокатски испит и временом постао великан адвокатске професије, чији животни пут одсликава ње-

гова личност. Он је адвокатски углед и бранилачки дигнитет сачувао и у најтежим временима, како за себе тако и за југословенску адвокатуру, и допринио угледу своје професије.⁴ Својим самопријегорним адвокатским радом и часним животом Ђоновић је показао и доказао какве моралне и етичке норме морају да имају они који се опредјељују за узвишени адвокатски позив.⁵

Адвокатури се посветио, дакле, када је већ зашао у зрелије године. Прво се уписао 3. децембра 1930. као адвокатски приправник код адвоката Драгише Здравковића. Након полагања судско-адвокатског испита 15. јуна 1933. уписао се у именик адвоката у Београду 25. октобра исте године.

За вријеме окупације Београда у Другом свјетском рату био је изложен репресалијама. Након што је окупациони лист *Граничар* (уредник Густав Крклец) донио чланак како Гестапо и Специјална полиција хапсе ученике, помоћнике занатлија и физичке раднике, док њихов бранилац адвокат Никола Ђоновић слободно шета Теразијама, сјутрадан, ноћу између 3. и 4. новембра 1941, Никола Ђоновић је утамничен и стрпан у злогласни Бањички логор смрти. Ђоновић је у Бањичком логору остао шест недеља. Преживио је стријељање својих другова: Михаила Илића, Михаила Ђорђевића и многих других. Пуким случајем је Ђоновић избјегао стријељање у Јајинцима. О страхотама које је доживио и видио на Бањици, доцније је надахнуто писао у својим сјећањима.

По завршетку Другог свјетског рата, обновио је упис у адвокатски именик 2. јуна 1945., како су тадашњи прописи захтијевали. Непрекидно је радио као адвокат до 1. фебруара 1960. године, када је пензионисан. Дакле, у адвокатури је провео пуних 30 година.⁶

Био је човјек изузетног образовања, широке културе и велике правне верзираности, те је брзо направио успјешну адвокатску каријеру, јер се, како каже, познати београдски адвокат Вељко Губерина, стицајем прилика, а још више својом умјетношћу истакао као бранилац припадника комунистичке студентске младежи пред Судом за заштиту државе. Бројна су Ђоновићева иступања на суђењима београдским студентима, у периоду 1923-1940. године. Били су то појединци или групе омладинаца на челу са Ђоком Јовановићем, Светозаром Вукмановићем-Темпом, Милованом Ђиласом, Иваном Милутиновићем, Владом Дапчевићем, Павлом Мијовићем, Љубом Вушовићем, Адолфом Муком и Нишом Милановићем. О тим суђењима писало се и много говорило, што је допринијело да име адвоката Николе Ђоновића постане толико познато.⁷

О Николи Ђоновићу као браниоцу комуниста писао је својевремено и књижевник Михаило Лалић:

"Никола Ђоновић се држао као ријетко ко од наших: чисте ру-

⁴ Вељко Губерина: *Бранилаштво од 1945. године до данас са евакуацијом на велике адвокатске коморе Србије, Београд, СХ/1997. Нова серија, бр. 4, октобар-децембар, 11-25.*

⁵ *Ibidem*, 12.

⁶ *Ibidem*, 12.

⁷ *Ibidem*, 15.

ке, часне прошлости, нигдје мрље. Није постао министар ни банкар, а нуђено му је, ни предсједник акционарског друштва, ни продавач племенских шума - скромно је живио од адвокатуре, бесплатно је бранио сиротињу, бесплатно и комунисте пред Судом за заштиту државе, и то у вријеме диктатуре, када други нијесу смјели за комунисте ни зубе да обијеле."⁸

Пуни процват и афирмацију у свом адвокатском дјеловању доживио је Н. Ђонових послје Другог свјетског рата, када је на власт дошла Комунистичка партија и започела са прогонима свих својих политичких противника, којих је, одиста, било много. У поратном временском интервалу су, по ријечима Губерине, прогањани припадници тзв. "пропале" буржоазије односно у то вријеме зване "реакције"; затим, припадници окупатора и њихови сарадници, а посебно треба поменути припаднике "Равногорског покрета", то јест присталице генерала Драже Михаиловића. То је био, заправо, период када се говорило да револуција траје, па се вршио обрачун са свима који су спадали у класне противнике.⁹

У тако претјераним политизованим и идеологизираним друштвеним условима, није било популарно ни по службеној дужности и професионалној обавези бити адвокат непријатељских "банди". Међу оним адвокатима, који су "са пуно енергије и жара учествовали у обављању своје дужности без обзира што су својим дјеловањем и сами изазивали подозрење, па чак и прогоне", један од најеминентнијих био је управо Никола Ђонових. Како није био члан Комунистичке партије Југославије (чак ни Народног фронта!), изабран је да по службеној дужности брани Дражу Михаиловића, уз др Драгића Јоксимовића, такође познатог адвоката и још познатијег противника комуниста. И то је био, поред осталог, један од значајних разлога режима на власти пред иностранством, да одбије адвокате из разних земаља који су изразили жељу да бране Дражу Михаиловића.¹⁰

Остале су запамћене и његове одбране генерала Стефановића, др Петра Бојанића, инж. Вељка Бузолића, инж. Величковића и др. А када је адвокат Драгић Јоксимовић постао жртва свог начина иступања, што се десило ускоро послје суђења Дражи Михаиловићу, адвокат Ђонових је у претресу и процесу некадашњем свом сараднику, а тада оптуженом Драгићу Јоксимовићу, био бранилац. Био је бранилац и Миловану Ђиласу-Ђиду, када се овај нашао на суду као један од великих дисидентата Брозовог режима.¹¹

Значи, адвокат Никола Ђонових је био бранилац у периоду када се комунистички режим немилосрдно разрачунавао са свим "врстама" својих противника, дакле, у времену када су и сами адвокати били непоћудни и непожељни новој власти, усљед несхватљивог става једног дијела водећих личности режима, који су независну адвокатуру сматрали као

⁸ Стварност, 1973, бр. 3, 381 (и у роману "Ратна срећа").

⁹ В. Губерина: *Ibid.*, 16.

¹⁰ *Ibid.*, 16.

¹¹ *Ibidem.*

нешто што је анахроно за социјалистичко друштво, те су је жељели ставити под контролу државе.¹²

Ето, и у таквим условима остао је Никола Ђонових примјер за углед својим и будућим генерацијама адвоката. Стога се уврстио у категорију оних адвоката "који су у себи објединили све особине које адвокат треба да посједује ако жели да служи својој професији".¹³

Укратко: одужио се адвокат Никола Ђонових својој професији, и то када је било пуно тешкоћа у Адвокатској комори, јер је било увријежено мишљење да се она мора очистити од "непријатеља". Био је члан Управе Адвокатске коморе, члан Комисије за полагање адвокатских испита и члан Одбора за проучавање и оцјену закона и уредаба.¹⁴

Треба истаћи да се Никола Ђонових никада није активно бавио политиком, изузимајући донекле краћи период уставних борби у Црној Гори, када је, заједно са старијим братом Јованом, припадао Црногорској универзитетској омладини, која се борила против црногорског суверена Николе I Петровића-Његоша и његовог режима у Црној Гори, а за уједињење Црне Горе и Србије са династијом Карађорђевића на челу. Између два свјетска рата био је члан Демократске странке и као такав један од истакнутих чланова Удружене опозиције. Треба рећи, међутим, да је и тада имао у виду глобалне интересе Црне Горе и пером, публицистичким и журналистичким, залагао се у новоствореној држави за економски просперитет ове тада сасвим заборављене и игнорисане области, којој је одузета државност и национално-политички идентитет. Познато је и то да није користио прилику што су његови бројни некадашњи брањеници у социјалистичком систему били на високим функцијама. Није речено, међутим, да му они нијесу били наклоњени у неким нама незнатим приликама, да не би, можда, и он доживио судбину сличну познатом адвокату Драгићу Јоксимовићу?!

А када је Н. Ђонових у дубокој старости, 10. августа 1974. године, за свагда заклопио своје продорне очи и заспао сном бесмртника у 89. години старости, о њему званична штампа и други медији нијесу донијели ни најмању некролошку биљешку.

Послије безмало три деценије од Ђоновихеве смрти, из малог круга његових захвалника издвојио се познати београдски адвокат Вељко Губерина, који је у Адвокатској комори Србије, о Ђоновиху и др Драгићу Јоксимовићу са евокацијом и пијететом говорио, сврставајући их у ред великана адвокатске професије у нас, обзнанивши своју сјајну бесједу у часопису ове асоцијације. Губерина је допринио и скидању завичајног заборављања овог био-библиографског портрета.

С обзиром на околност да Никола Ђонових данас нема никог од своје ближе породице, Губерина је до података о њему дошао на основу његовог досијеа у Адвокатској комори Београда. И ми смо, поред Губерининог животописа о Николи Ђоновиху, писаног искључиво са адво-

¹² Ibid., 16.

¹³ Ib., 12.

¹⁴ Ib., 16.

катско-правног аспекта, и објављене литературе о Ђоновићу, за Ђоновићев био-библиографски портрет користили драгоцјену, иако не богзна богату, грађу из Ђоновићевог легата који је за живота завјештао Националној библиотеци Црне Горе на Цетињу.

2.

Никола Ђоновић није био само познати и признати адвокат, већ и врсни стручњак за економску проблематику, превасходно Црне Горе. Академик Обрен Благојевић га сврстава у истакнуте црногорске економске мислиоце. Овај познати београдски адвокат је један од најплоднијих црногорских економских писаца. Објелоданио је више посебних радова, у виду монографских публикација, и мноштво расправа, чланака и прилога у серијским публикацијама, поглавито у часописима и новинама. Као што се види из његове библиографије, аутор је 12 књига и брошура, од којих су са доминантно економском проблематиком: *Савремени економски проблеми* (Београд, 1933); *Искусство и потребе Црне Горе* (Београд, 1933), *Захтеви Црне Горе, привредни и политички* (Београд, 1936) и *Црна Гора пре и после уједињења* (Београд, 1939). Од расправа и чланака у периодичним публикацијама понајвећи значај за економску мисао имају ове његове библиографске јединице: *Ирвинг Фишерове анализе* (Трговински гласник, 1930, бр. 81), *Колебљивост и значај свейског нивоа цена* (Трговински гласник, бр. 118/119), *Пољопривреда и држава* (Трговински гласник, 1930, бр. 139), *Држава као привредник* (Трговински гласник, 1930, бр. 134), *О црногорском незадовољству и црногорским захтевима* (Зета, 1936, бр. 1), *О Црногорцима данас* (Ваљци, 1933, бр. 3), *Економска сарадња балканских држава* (Записи, 1931, св. 8), *Пољопривредне коморе* (Слободна мисао, 1930, бр. 52), *Саобраћајни проблем Црне Горе* (Слободна мисао, 1934, бр. 4), *Криза данашње привреде* (Слободна мисао, 1935, бр. 22-32), *Школовање и друштвени напредак* (Слободна мисао, 1932, бр. 18-22), *Новац и демократија* (Слободна мисао, 1936, бр. 11-12) и низ других.

Никола Ђоновић је био један од оних грађанских политичара и економских мислилаца који су чврсто стајали на позицијама уједињења из 1918. године и био присталица српских централистичких странака, али је, увиђајући многе негативне последице новокомпоноване државе Краљевине СХС, па Краљевине Југославије, критички писао о тим последицама, што је основна карактеристика у свим његовим радовима.

Главно његово економскотеоријско дјело, *Савремени економски проблеми*, наградила је Српска академија наука. Проф. др Велимир Бајкић у *Предговору* ове Ђоновићеве књиге констатовао је да је то прва књига ове врсте код нас, подвлачећи како аутор нема намјеру да намеће читаоцима своја теоријска становишта, већ да, као савјестан публициста и хладан мислилац, прати интерпретације и расправе разних гледишта; тражи истину и саопштава кориснику властите закључке. "Он чини, каже др Бајкић, приступачном публици само лабораторију за проучавање привредне депресије и њене резултате, а то је оно што је позитивно".

Тим ријечима писац *Предговора* доноси тачну карактеристику метода којима се Ђонових служио у писању ове своје књиге, која не представља никакво изненађење, јер се аутор и иначе често јављао својим расправама о економским проблемима у оновременој јавности. У тој својој књизи аутор априористички није присталица ниједне заокружене и затворене економске доктрине. Али исто тако Ђонових није ни једноставан аналитичар који своју доктринарну независност манифестује само тражењем "средње линије", по сваку цијену, или вјештим спајањем најсупротнијих схватања, које често почива на најобичнијој збрци појмова. У том свом дјелу аутор је користио оновремену познату економску литературу, као Ј. А. Хобсона, Густава Касела, Шарла Риста, Фишера, а од домаћих писаца Велимира Бајкића и Васа Срзентића. Ријеч је о Ђоновихевом изразито теоријском дјелу, каквих је било мало кроз читав развој економске мисли у Црној Гори. Предговор му је написао сам Бајкић, који је истакао да је то прва књига те врсте у Југославији у којој се говори о узроцима и лијечењу кризе, при чему није изоставио да подвуче и то да Ђоновихева књига не даје неку посебну теорију кризе, већ и не почива на чврстим економским концепцијама.¹⁵ Овдје је аутор показао своје широко економско образовање и способност аналитичког посматрања.

Књига је структурирана на два дијела: у првом се говори о могућим факторима, а у другом о могућим лијековима кризе. Међу прве аутор убраја: механизацију и рационализацију производње, монетарни чинилац, трговину и банкарство, и, напоскон, земљорадњу. Није се слагао са мишљењима оних политичких економиста који су узрок кризе налазили у апсолутном вишку вриједности. С тим у вези, писао је Н. Ђонових:

"Докле год у свету има оних који немају а треба им, о вишку производње не може бити ни говора... Али има други један факат, а то је несразмера између могућности производње и потрошње. Ту лежи криза и узроци економског нереда. На једној страни обиље и богатство од кога боли глава, на другој беда и глад".¹⁶

По ријечима О. Благојевића, Ђонових је запажао и крупне промјене унутар капиталистичке производње. Њен развој довео је до картела и трустова, на једној, и државне интервенције, на другој страни. Тиме је закон понуде и тражње као економски закон изгубио много од свог значаја, а умјесто њега се крутом државном интервенцијом стварају лажни односи и разни вјештачки организми, који нијесу способни за живот а могу значити само палијативне мјере. Можда је то, у ствари, криза самог капиталистичког поретка, јер се заиста тешко одвојити од помисли да толика државна интервенција није у складу са њоме. Но, ако је и тако, кризу није изазвала сама државна интервенција, које је било и у ранијим епохама, већ је, напротив, државна интервенција посљедица садашњег економског нереда. Држава је ступила у акцију кад је капитали-

¹⁵ О. Благојевић: *Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата)* - Београд: САНУ, Посебна издања, књ. DLXXX, 1988, 249.

¹⁶ Н. Ђонових: *Савремени економски проблеми*, Београд 1933, 10.

стички механизам ослабио, јер је дошла у питање његова егзистенција.¹⁷

Задржавајући се подуже на монетарним проблемима, Ђоновић не прихвата мишљење да се квантитативном теоријом може објаснити и ријешити криза и поремећај цијена до којих је она довела. Злато је вршило само додијељену му улогу и нема никакве кривике до њега што је дошло до кризе, па зато она не може бити ни њен лијек.¹⁸

Разматрајући остале претпостављене факторе кризе, закључио је да и трговина и банкарство, и међународни економски и политички односи, и криза пољопривреде - прије могу бити симптоми, па и последице кризе него њени узроци. При томе је инсистирао на солидности унутрашњих политичких и економских прилика, као главним факторима тако потребног међународног повјерења.¹⁹

У другом дијелу ове своје књиге, Ђоновић је расправљао о раним мјерама за које се у оно вријеме претпостављало да би могле припомоћи у савлађивању кризе. Тамо је расправљао о јавним радовима, штедњи, инфлацији, сељачким дуговима, смањивању цијена надница, картелима, планској привреди и другим питањима. Иако међу његовим мјерама има и међусобно потпуно противурјечних, аутор је према већини тих мјера изражавао веће или мање неповјерење, било да га је образлагао начелним разлозима, било конкретним околностима.²⁰

Занимљиво је да је Ђоновић сматрао да су јавни радови за Југославију неизводљиви, због крајње слабости њеног кредита, унутра и на страни. Слично је писао и за смањивање плата и надница, које, по његовом мишљењу, "као општа мера немају резултата". За штедњу је истицао да њен значај не треба преувеличавати, а за инфлацију да би она управо водила неизбјежном краху монете и општем поремећају вриједности. С друге стране, не дајући ни сам неко одређено рјешење за кризу, он наводи низ разних мјера које би је могле бар олакшати. При том је посебно држао до стабилности националне валуте и на многа питања гледао управо са становишта да ли су она сагласна са тим главним постулатом. Разматрајући, у низу тих мјера, и проблем раздужења земљорадника, Ђоновић је предлагао редукацију њихових дугова за 30%, док би остатак дуга држава примила на себе и исплатила га повјериоцима у току пет година.²¹

У посљедњем одјељку, под насловом "Планска привреда", Ђоновић је дао прилично подробан и свестран приказ развитка и стања савремене привреде у Совјетском Савезу, али су му, ипак, како то умјесно примјећује О. Благојевић, као грађанском економисти, сама суштина и дух социјалистичке привреде остали недовољно схваћени.²²

У Ђоновићевом раду *Искусиво и пошребе Црне Горе*, тежиште проблема се фокусира на економску проблематику Црне Горе, боље рећи на мјере које би требало предузети, како са стране државе, тако и у

¹⁷ О. Благојевић: *op. cit.*, 249.

¹⁸ *Ibidem*, 249.

¹⁹ *Ibid.*, 250.

²⁰ *Ibid.*, 250.

²¹ *Ibid.*, 250-251.

²² *Ibid.*, 251.

виду самопомоћи, да би она економски ојачала. Главне мјере по Н. Ђоновићу су за економски напредак Црне Горе: изградња саобраћајне инфраструктуре (жељезница и аутомобилских путева), мелиорациони захвати прије свега на ареалу Скадарског језера, као и организовање земљорадничког, трговачког и банкарског кредита и наполе земљорадничког задругарства. Критикујући неактивност актуелних државних власти по питању рјешавања привредних проблема Црне Горе, по основу закидања репарација (од 280.000.000 злат. марака колико су биле одређене црногорске репарације, утрошено је само 5.000.000 злат. марака за јавне потребе). Ђоновић је апострофирао, како је

"[...] некадашња црногорска држава успела била из својих безначајних средстава, која су била десет пута мања од буџета наше престоничке општине (тј. Београда - Д. М.), да изради систем добрих колских путева, да подигне за оно време довољно јавних грађевина, да заснује извесне здравствене и културне установе итд. Ново време је овоме врло мало додало: две-три јавне грађевине упола довршене".²³

Покушао је Н. Ђоновић да у овом свом раду побије онда веома распрострањену тезу да је Црна Гора економски и финансијски пасивна покрајина у Југославији, што је лансирао владајући режим да би оправдао запостављеност ове покрајине у ондашњој Краљевини.

Ђоновић на једном мјесту, у напомени на насловној страни своје књиге *Захљеви Црне Горе привредни и политички*, тврди да је његова књига *Искусиво и пошребе Црне Горе* била забрањена од стране цензуре и уништена 1933. године, па је због тога један дио материјала из ове књиге унио у своје дјело *Рад и карактер Црногораца*, објављено 1934. године. (Читав тираж Ђоновићеве забрањене књиге *Искусиво и пошребе Црне Горе* полиција није успјела да уништи, о чему свједочи и један егземпляр у власништву ЦНБ Црне Горе "Ђурђе Црнојевић"!)

Ђоновићева књига *Захљеви Црне Горе, привредни и политички*, наслања се унеколико на претходну, представљајући њено "проширено и допуњено издање". У тој својој књизи, аутор са доста критичких тонова анализира однос према Црној Гори у свим сферама друштвено-економског живота: у државној и приватној акцији, јавном кредиту, црногорским пензијама и финансијској пасивности. Полемише са онда "популарним мишљењем" да је много црногорских пензија, међу којима је доста лажних. Подвргнувши критици такво мишљење, истицао је Ђоновић да је "сасвим неозбиљно помињати црногорске пензије као некакав тежак издатак из државне касе, када је тај пензиони буџет пет пута мањи од пензионог буџета Београдске општине".²⁴ Побивајући тезу о пасивности Црне Горе, на примјеру Зетске бановине доказивао је супротно, будући да су приходи у њој били већи од расхода за читавих 37 милиона динара; потенцирао је, затим, да је од репарација у Црној Гори утрошено само пет милиона, те да је Црна Гора добила свеколику суму њених репарација - "привредни положај ових крајева данас би био сасвим

²³ Н. Ђоновић: *Искусиво и пошребе Црне Горе*, 25.

²⁴ Н. Ђоновић: *Захљеви Црне Горе, привредни и политички*, 65.

други".²⁵ На крају је Ђонових подвргнуо оштрој критици званичну политику у цјелини, закључујући свој рад овако:

"Из овога прегледа ствари видели смо да ни државна саобраћајна политика, ни државна економска и финансијска политика, ни социјална политика, нити ма какав други позитивни државни рад у овоме крају данас не представља у позитивном смислу ништа, нити се о њему као некој позитивној акцији може говорити".²⁶

И у књизи *Црна Гора њре и њосле уједињења* Н. Ђонових говори о стању послје Берлинског конгреса (1878) до почетка Првог свјетског рата (1914); истиче да се народ дао на посао, да су црногорски печалбари одлазећи у прекоокеанске земље од својих зарада доприносили подизању животног стандарда својих породица у Црној Гори. Други дио књиге садржи, углавном, грађу из његових претходних радова, с тим што овдје још категоричкије побија тезу о пасивности Црне Горе.

Н. Ђонових је у Трговинском гласнику објавио неколико чланака у којима обрађује неколико важних питања. Указивао је на Ирвинг Фишерове анализе које се тичу познатог великог краха на њујоршкој берзи и, с тим у вези, страховитог пада вриједносних папира 1929. године, покушавајући да идентификује узроке панике и анализирајући мјере председника Хувера, проричући америчкој индустрији и трговини велику будућност. У чланку, *Колебљивост и значај нивоа цена*, Ђонових је анализирао гледишта америчких економиста Роберта Такера и Карла Снајдера о питању неравномјерног кретања цијена у разним земљама.²⁷ Теоријског је карактера и његов подужи прилог у наставцима у никшићској Слободној мисли, објављен под насловом *Криза данашње ѡривреде*, у којему пише о узроцима, развоју и спољним манифестацијама кризе, истичући при том да је њен главни узрок "несразмера између производње и могућности потрошње". Стога је препоручивао организацију свих привредних грана, прво у националним, а затим и у међународним размјерама. Обје би организације, по Ђоновиху, узеле на себе контролу производње и инвестиција, чиме би се избјегло нагомилавање производње изнад стварне могућности потрошње.

Ђонових се у чланку *Економска сарадња балканских држава* осврнуо на економску сарадњу Југославије и Бугарске, подсећајући на неке покушаје царинског савеза тих двију балканских аграрних земаља, истичући тадашњу (1931. године) актуелност тога питања. Посебно је апострофирао да је највећа опасност за економску будућност Балкана претјерани национализам, који се из политичке сфере преноси и на привредни живот, што се као Ђоновихево предвиђање остварило у наше вријеме, крајем XX вијека.

Никола Ђонових је, уз то, написао мноштво чланака у дневној и другој штампи, о разноврсним економским питањима Црне Горе. Тако је, на примјер, у чланку *Саобраћајни ѡроблем Црне Горе* пледирао за из-

²⁵ Ibidem, 69.

²⁶ Ibid., 90.

²⁷ О. Благојевић: op. cit., 253.

градњу жељезничке пруге на траси Устипрача-Гацко-Никшић-Подгорица-Бар, која би имала велики значај за шумску привреду, па и за остале привредне дјелатности и живот становништва Црне Горе. У чланку *Пољопривредне коморе* поздрављао је оснивање тих установа, али је и критиковао зашто се слабо води рачуна о неразвијеним подручјима, задругарству и пољопривредницима. И у чланку *О црногорском незадовољству и црногорским захтевима* посебно је наглашавао као "питање свих питања" неразвијеност саобраћаја у Црној Гори, залажући се за рјешавање тог виталног питања...

Никола Ђоновић је, како каже врли научник економиста Обрен Благојевић, по много чему карактеристичан економски писац у Црној Гори. Био је "врло плодан, а уз то и свестрано заинтересован, бавио се и економском теоријом и економском политиком и свјетским економским питањима и питањима сиромашног црногорског сељака, као што је пратио и домаћу и страну економску литературу. Све је то доста велика ријеткост за црногорске економисте[...]. Његови теоријски радови, у првом реду *Савремени економски проблеми*, иако не доносе никакву нову економску теорију, успјешно и доста убједљиво анализирају готово сва економска питања свијета у кризи. При том, он, као ријетко који од југословенских економиста, показује добро познавање савремене свјетске економске литературе".²⁸

Благојевић, на крају, о Н. Ђоновићу каже да његови радови о економском положају Црне Горе, посебно о стању њеног сељаштва, нијесу изазивали критику толико по својим констатацијама стварног стања, колико по указивањима на узроке и препоручиваним љековима, и закључује: да је Ђоновић, све у свему, независно од свог политичког става, неоспорно, заслужио видно мјесто у историји економске мисли Црне Горе.

3.

Већина наведених дјела Николе Ђоновића економског карактера, о којима је претходно било говора, привукла је пажњу међуратне научне и стручне критике. Ђоновић се, исто тако, успјешно огледао у карактерологији. Из те научне дисциплине привукла су пажњу два опсежнија Ђоновићева рада: *Како ћеш познајти човјека. Анализа карактера и способности по Харлану Тарбелу, Франсфорџу и Ралфу* (Београд, 1927) и *Рад и карактер Црногораца* (Београд, 1935). - Прво дјело је написао у циљу "да послужи као помагач за читање људског карактера", што је, несумњиво, подстакло аутора Ђоновића да - осам година касније напише другу своју значајну књигу из карактерологије. Та Ђоновићева књига, *Рад и карактер Црногораца*, добила је широки одјек у научној јавности и код шире читалачке публике. У тој књизи писац је почео од искона. Истакао је све врлине предака данашњих Црногораца, да би савремене Црногорце насликао као најбољи сликар, показујући их како корачају, како се смију, како говоре, како тугују, да би, потом, анализирао еко-

²⁸ Ibidem, 254.

номске претпоставке њиховог живота - прилике и неприлике у којима су егзистирали...

Рецензије на ову Ђоновихеву књигу написали су многи истакнути научници и стручњаци, професори универзитетски, као што су: др Ђорђе Тасић, социолог, др Милан С. Недић, др Илија Јелић, апелациони судија, затим, Григорије Божовић, врсни новинар и књижевник, др Саво Стругар и низ других.

Највећи дио своје књиге Ђонових је посветио психичким особинама Црногораца, уз настојање да употреби објективну социолошку методу приликом проучавања дате проблематике. Аутор социјалне факторе, који су утицали на стварање психичких особина Црногораца, износи "grosso modo", што ће рећи у општим потезима. Од чинилаца који су дјеловали на карактер Црногораца истиче: племенско уређење, географске и климатске прилике. По аутору, крвно сродство стоји по важности у првом реду, с тим што потенцира климатску и географску условљеност. Др Тасић истиче:

"Оно што на човека оставља дубок утисак када први пут прође кроз ову земљу, то је слика голих каменитих брда, на којима је човек свио своје гнездо, и успео да опстане и још поврх тога сачува своју националну свест до највишег степена, и дао завидни прилог српској и југословенској култури".²⁹

Али није само природна средина дјеловала на психу Црногораца, него и политички и економски чиниоци у којима су они битисали. Тасић истиче да је Ђонових детаљно изложио психичке особине, тако рећи, у свим могућим варијантама и односима, али добро би било да је последије тога покушао да да синтезу, која је, дакле, по овом мјеродавном критичару, изостала. Отприлике слика коју Ђонових даје о Црногорцима оваква је:

1. Црногорац је човјек врло осјетљив, наклоњен филозофирању и маштању, он снује велике планове, а не види свакодневну стварност око себе; идеалист и хришћанин, он гради и конструише оптимистички, и мало је критичан;

2. Он је идеалист који част и славу ставља изнад свега; витез своје врсте и умјетник у говору, причи и пјесми, који поштује али тражи поштовање и према себи, витез који држи задњу ријеч итд;

3. Исто тако он је и колективист за кога глас крви има неодољиву моћ, а крвна освета му је била некада закон; породичан је и поштује жену више него иједан сељак на Балкану;

4. Подвргнут обичајима, али не на неки добровољан начин; код њега има доста самодисциплине; он се потчињава ауторитетима и власти, али и он сам воли да буде ауторитет и власт. Од власти тражи више него други;

5. Он је велики ратник и патриота, који за свакодневне ствари има мало интересовања.³⁰

²⁹ Ђ. Тасић: *Никола Ђонових, "Рад и карактер Црногораца"* - Српски књижевни гласник, 1. марта 1935, бр. 5, 390.

³⁰ Ibidem.

Проф. др В. Тасић истиче да ће многе Ђоновићеве констатације бити врло драгоцјене да би се могао разумјети однос Црногораца према држави, политици, школи и економском животу, те да у цјелини "књига представља стварно добар прилог социолошкој књижевности". Судаћи по рецензији др Илије Јелића:

"Писцу је пошло за руком, да исправи многа погрешна схватања која су се била раније створила, о појединим одликама старих Црногораца. А нарочито да рехабилитује Црногорца као радника, и да изнесе правни и социјални положај жене у Црној Гори, јер све то је приказао у новој светлости, и своја излагања поткрепио, не само уверљивим, већ рекли бисмо и необоривим доказима".³¹

Треба рећи да је Ђоновић у овој својој карактеролошкој студији о Црногорцима са подједнаком ревношћу износио и позитивне и негативне особине својих земљака, о којима има високо мишљење, али које није штедио ни по једном питању, када је имао што да им примијети. И по мишљењу Григорија Божовића, ова Ђоновићева књига спада у ред најбољих које су написане о Црногорцима; овај критичар држи да је аутор "открио црногорску загонетку". Није на одмет подсјетити да је и др Ф. Р., доцент једног њемачког универзитета, повлачио паралеле између ове Ђоновићеве књиге о карактерологији Црногораца и књиге проф. др Алојза Шмауса "*Der montenegrinische menshe*" (*О психичким особинама и карактеру Црногораца*). По овом критичару Ђоновићева тема нешто даље иде када приказује психу Црногораца, док се Геземан задржава на двије битне особине Црногораца - *чојсџиво* и *јунашџиво*.

Овај рад Николе Ђоновића, превасходно социолошког карактера, са ауторовим личним опсервацијама као главним методолошким приступом, и идеализмом као основним филозофским правцем, и поред ауторових тачних запажања, не посједује дубље узрочне анализе. Стога је он и изазвао критику др Сава Стругара, у његовој књизи *Црна Гора и њени модерни јошурчењаци* (Београд, 1935, 126 стр.), која по опсегу запрема више од пола критиковане.³² Заправо, адвокат Сава Стругар је подвргао темељној марксистичкој критици ову Ђоновићеву књигу и његове друштвено-економске погледе и апологетику "аманета" из 1918. године. Стругар је посебно критиковао Ђоновићеву тезу да у Црној Гори нема никаквих класних супротности.

И поред свега, Ђоновићева књига је била (и остала!) значајан научни допринос "монтенегрологији", чије су основе поставили, и разрађивали, Јован Цвијић, Јован Ердџановић, Тихомир Ђорђевић, Нићифор Дучић, Герхард Геземан и др.

4.

Напослетку, истакнимо да је Никола Ђоновић написао и двије омање брошуре са политичком конотацијом: *Кад леишине засмрде...!*

³¹ И. Јелић: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногораца, Београд, 1934.* - Живот и рад, 1935, књ. 21, св. 133, 310.

³² Уп. О. Благојевић: *op. cit.*, 252, 375-376.

(Београд, 1926) и *Народна воља и невоља* (Београд, 1935). У првој брошури аутор даје девет краћих текстова: I *Што шира држава што ужа ња-меј*; II *Борба њројив најрејка*; III *Јован Пламенац и београдска влада*; IV *Ко је и што је Јован Пламенац*; V *Јован Пламенац као издајник и кукавица*; VI *Црногорски "њредседник" као међународни швиндлер и хошијајлер*; VII *Појасла крава једну ливаду ња њрешла на друђу*; VIII *"Председник" Пламенац као лажов*; IX *Несрећниче, њруди се да заслужи да будеш заборављен*. Ђоновић подвргава оштрој критици београдску владу и владоаца - краља Александра Карађорђевића, што су примили бившег црногорског министра Јована Пламенца, вођу и идеолога Божићне побуне 1919. године, рехабилитовали га и наименовали за опуномоћеног министра и амбасадора Југославије у Чехословачкој, у Прагу, иако је, прије тога, био уцијењен, као издајник и одметник", са 100.000 динара.

У другој брошури, *Народна воља и невоља*, Ђоновић презентира своје мишљење о изборима народних посланика и бирачким тијелима; та његова брошура садржи неколико сегмената: 1. *Што сваки бирач њреба да зна*; 2. *Уздржавање од ѓласања и неинњересовање за изборе*; 3. *Изборна насиља и неисњравни чиновници* и 4. *Кујовина и њродаја бирача*. Аутор не пропушта прилику да посебно акцентира какви, по његовом мишљењу, треба да буду посланици у народном парламенту!

Са ове двије своје брошуре, Н. Ђоновић је дао прилог међуратној политикологији у нас, иако оне нијесу имале неког већег утицаја на југословенско бирачко тијело...

5.

Никола Ђоновић је за живота много писао и прилично објавио било као књиге и брошуре, или у часописима и листовима, што се види из његове Библиографије, која садржи 13 посебних издања (монографских публикација) и 81 расправу, чланак и прилог у серијским (периодичним) публикацијама.

Ђоновић је, међутим, оставио у рукопису педесетак есеја, расправа и чланака, и неколико монографија. То су, по областима знања:

а) Државноправна теорија и пракса:

- *Има ли нових њушева* (74 стр.);
- *Есеји, расјраве и чланци* (I и II књига);
- *Савремено јуђословенско њравосуђе*;
- *Адвокајтура у Беођраду некада и сада*;
- *Назадовање из незнања и лењосји*;
- *Живој наших уселеника у САД - духовни и мајтеријални* (уп. садржај у фасцикли, Архив ЦНБ "Ђурђе Црнојевић", 01-877, од 1. јуна 1970);

б) Политичко-судски списи:

Кривични њроцеси:

- Драже Михаиловића;
- генерала М. Стефановића;

- Јеврема Петровића, потпредседника Президијума НР Србије;
 - др Драгића Јоксимовића;
 - др Петра Бојанића;
 - Милована Ђиласа;
 - инж. Вељка Бузолића;
 - инг. Величковића (несуђеног српског краља).
- в) Успомене и доживљаји:
- *Моје доба и људи у њему*;
 - *Успомене из Бањичког лоџора смрти* (7 стр.);
 - *Из даље и ближе прошлости*;
 - *Духовни животи Америке. Музички и уметнички доживљаји* (5 стр.; непотпуно).
- г) Чланци и есеји:
- *Борба за ослобођење Србије*;
 - *Борба за уједињење Црне Горе са Србијом* (22 стр.);
 - *Рушиоци једне државе и једне династије* (Марко Даковић, Тодор Божовић и Јован Ђонових);
 - *О М. Даковићу* - 223 стране куцане на машини, формат А4;
 - *Србијански пољитичари у Црној Гори* (Љубомир Давидовић, др Милан Стојадиновић и Никола Пашић);
 - *Је ли инфлација лек прошле кризе* (16 стр.);
 - *Гроф Јован Драшковић* (8 стр.);
 - *Црна Српкиња* (6 стр.);
 - *Конгрес скијалица* (3 стр.);
 - *Српска војна мисија у САД* (3 стр.);
 - *Милан Стојадиновић, радикални нациста и председник Југосл. владе* (17 стр.);
 - *Николај међу нашим у Харлему* (3 стр.);
 - *Најстарији Томићи које сам као дечак запамтио у дружном разреду гимназије и нешто раније* (6 стр.);
 - *Стефанус Фабријанус "Ейкхейус"* (5 стр.);
 - *Стив Бекер (алијас Стеван Тодоровић)*;
 - *На размишљање: Иван Мештровић-дар Стейнцу* (6 стр.) (Поводом подизања Мештровићевог споменика Његошу на Ловћену.)
- д) Романи:
- *Тајне у човеку и времену* (248 стр.);
 - *Свети који нестaje*;
 - *"Милан Поробић"* (из београдског живота);
- ђ) Приповјетке:
- *Плаћени земљи што си дужна* (35 стр.);
 - *Шестолебоња* (4 стр.);
 - *Змија сусанар* (4 стр.);
 - *Пуки случај*;
 - *Кућа најуклоџ зида*;
 - *Изгубљен пој али не и човек*;

е) Путописи:

- *Од Ајлланџика до Пацифика;*
- *Од ореџонских шума до царства Мормона у Јуџи;*
- *На америчким железницама;*
- *Фрагменти из њоморских џуџојиса* - "Нојев ковчеџ" (11 стр.).

Н. Ђоновић је, заправо, био припремио збирку приповиједака и путописа *Трбухом за крухом* (из живота наших исељеника у САД) и 1971. године понудио је издавачкој кући Побједа, у ондашњем Титограду, добио је ускоро одговор уредника Милорада Стојовића - да ће предлог рукописа бити размотрен ради увршћивања у издавачки програм за 1972. годину. Зашто Ђоновичев понуђени рукопис Побједи није објелодањен - није нам познато.

*
* * *

Године 1970. Никола Ђоновић је понудио Националној библиотеци Црне Горе на Цетињу своју скромну библиотеку и архивску грађу и тадашњи директор др Нико С. Мартиновић, одговорио му је 1. јуна исте године да Библиотека са благодарношћу прихвата његово завјештање, обећавши Ђоновичу да ће настојати, ако буде могуће, да објави дио његових рукописа припремљених за штампу.

На основу тестаментарног завјештања дародавца, легат је преузет из Београда 1974. године. Књиге из овог легата омашком нијесу заведене у књигу инвентара поклоне Централне народне библиотеке "Бурђе Црнојевић", али су заведене у књигу легата. Обрађене су, а периодика картонирана, с намјером да се публикује каталог књижног фонда који садржи 638 библиотечких јединица. Прекуцани су листићи за ауторски каталог. Дакле, постојала је намјера да се штампа каталог књига Николе Ђоновича, који је дактилографисан до слова Т.

Архивалије легата Н. Ђоновича су необрађене; смјештене су у једној металној кутији, која садржи 14 фасцикли, један омот у којем су дупликати (књижевна дјела). Да би се рукописна оставина легатора користила и валоризовала у научне и друге сврхе, требаће је архивистички обрадити, што стоји као императив пред стручне органе Библиотеке.

Према томе, Ђоновичеве интересантне архивалије нијесу још увијек сређене по архивским прописима, па, самим тим, нијесу ни доступне научним истраживачима. Да бисмо дали што цјеловитији портрет овог значајног адвоката, економског мислиоца, карактеролога и политиколога прве половине XX вијека, летимично смо прегледали његову архивску документацију и биљежили неке појединости корисне за расвјетљавање његове личности, његовог научног, публицистичко-новинарског, књижевног и јавног дјеловања током пола вијека. Када је ријеч о његовој рукописној оставини, приликом идентификовања његових необјављених рукописа уносили смо у загради и број страна. Прави увид ће се моћи остварити тек након њиховог сређивања!